

PSICHOLOGINIAI TEISĖJO PRIIMAMŲ SPRENDIMŲ SUBJEKTYVUMO VEIKSNIAI

Viktoras Justickis

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto
Psichologijos institutas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+370 6) 153 3289
Elektroninis paštas justickv@takas.lt

Gintautas Valickas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+ 370 5) 266 7605
Elektroninis paštas gintautas.valickas@fsf.vu.lt

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Bendrosios psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Telefonas (+ 370 5) 266 7605
Elektroninis paštas dovile.petk@gmail.com

Pateikta 2013 m. spalio 18 d., parengta spausdinti 2013 m. gruodžio 3 d.

doi:10.13165/JUR-13-20-4-12

Įvadas

Bylos nagrinėjimo išsamumas, visapusiškumas, objektyvumas ir tuo pagrindu teisingas, visas įstatymo nuostatas atitinkantis sprendimas yra pagrindinis teismo proceso tikslas. Būtent tam tarnauja bendrieji teisės ir teismo proceso principai: viešumo,

lygybės prieš įstatymą, betarpiškumo, žodiškumo, bylos nagrinėjimo nepertraukiamumo ir teisėjų sudėties nekintamumo, šalių procesinio lygiateisiškumo. Teismo nagrinėjimo visapusiškumas, išsamus bylos aplinkybių atskleidimas, nešališkumas, atitiktis įstatymo nuostatomis deklaruojami kaip svarbios baudžiamosios, civilinės, administracinės ir kitų teisenų paskirtys^{1,2,3}. Įgyvendinant šiuos principus ir tikslus, procesiniai įstatymai numato gausias priemones tokiam teismui ir bylų sprendimui užtikrinti.

Pagal teisės doktriną toks yra ir teismo proceso vadovas – teisėjas. Teisėjo sprendimai turi atsižvelgti į visas bylai reikšmingas aplinkybes ir turi būti priimti taikant racionalų, nuoseklų ir logišką mąstymą. Tai turi užtikrinti tinkamiausius ir tik teisingus teisėjo sprendimus.

Tačiau psichologiniai teisėjų sprendimų priėmimo tyrimai atskleidžia visai kitą vaizdą. Jau ketvirtą dešimtmetį vykdomi tyrimai verčia suabejoti, kad teisėjas tikrai gali visiškai racionaliai nagrinėti bylas ir priimti atitinkamus sprendimus. Šie tyrimai rodo, kad iš tikrųjų teisėjas, nagrinėdamas bylas, taiko ne tik tikslus, racionalius, logika pagrįstus, bet ir intuityvius („euristinius“) sprendimų priėmimo būdus, kurie gali lemti įvairias klaidas.

Intuityvių sprendimo priėmimo būdų atskleidimas, analizė ir jų reikšmės sprendžiant įvairiausias praktines problemas (ekonomines, ūkines, organizacines, politines, pedagogines ir pan.) pagrindimas – tai vienas iš svarbiausių socialinių mokslų proveržių XX amžiuje. Šių tyrimų pradininkai – psichologai Danielis Kahnemanas ir Amosas Tverskis, jų tyrimai buvo įvertinti 2002 metų Nobelio premija⁴. Šie tyrėjai ir jų pasekėjai išaiškino keliasdešimt intuityvių sprendimo priėmimo būdų, plačiai taikomų įvairiausiose žmogaus veiklos sferose⁵. Ypač svarbus šių tyrimų rezultatas buvo tai, kad dažniausiai šių intuityvių sprendimo priėmimo būdų taikymas nėra paties sprendėjo suprantamas, o vyksta nesąmoningai. Tokį sprendimą priimantis asmuo paprastai supranta šį procesą kaip vykstantį spontaniškai, jam pačiam aiškiai nesuprantamu būdu, tačiau, nepaisant to, jis teikia sprendimą, kurio teisingumu yra įsitikinęs⁶.

Atlikti tyrimai atskleidė svarbius tokio intuityvaus, „praktinio“ mąstymo dėsningumus. Viena vertus, buvo nustatyta, kad intuityvių mąstymo būdų taikymas gali užtikrinti teisingus ir tikslus sprendimus, padėti žmogui prisitaikyti (ypač neapibrėžtumo ir stresinėse situacijose). Kita vertus, jie gali būti nuolatinių klaidų šaltiniai⁷. Ypač reikšmingi

-
- 1 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741. 1 straipsnis.
 - 2 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340; 2002, Nr. 42. 2 straipsnis.
 - 3 Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1. 248 straipsnis.
 - 4 Kahneman, D. Map of Bounded Rationality. Prize Lecture by Daniel Kahneman [interaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2013-11-25]. <<http://www.nobelprize.org/mediaplayer/?id=531>>.
 - 5 Gilovich, T.; Griffin D.; Kahneman, D. *Heuristics and Biases. The Psychology of Intuitive Judgment*. Cambridge University Press, 2002, p. 19–49.
 - 6 Sowerby, D. F. *Intuition and dreams*. West Conshohocken, PA: Infinity Publishing. 2012, p. 5–12.
 - 7 *Cognitive Illusions. A Handbook on Fallacies and Biases in Thinking, Judgment and Memory*. Psychology Press. New York, 2008.

tyrimai, kuriais buvo siekiama nustatyti, kaip būtų galima padėti žmonėms suprasti bei pradėti kontroliuoti šiuos sprendimo priėmimo būdus. Šie tyrimai parodė, kad tai tikrai nėra paprastas dalykas, kad net išaiškinus sprendimą priimančiam asmeniui šiuos būdus bei perspėjus jį apie galimas klaidas, jis ir toliau taiko tuos pačius sprendimo priėmimo būdus ir daro tas pačias klaidas⁸.

Teisėjo veikloje teorinis teisinis mąstymas yra itin glaudžiai susietas su praktinėmis, gyvenimiškomis įžvalgomis. Teisėjui ne mažiau negu kitų profesijų atstovams tenka susidurti su neapibrėžtumu, neaiškumu, įtampa, įvairiausiais trukdymais priimant sprendimus. Tai davė pagrindą manyti, kad jo veikloje minėti intuityvūs sprendimo priėmimo būdai atlieka ne mažesnę vaidmenį nei daugelyje kitų profesijų. Kita vertus, įstatymas ir visa teismo proceso organizacija kaip tik ir siekia išvengti teisėjo subjektyvizmo, sudaryti jam visas sąlygas, kurios leistų priimti objektyvius, racionalius, laisvus nuo intuityvių (o tai reiškia ir nuo subjektyvių) samprotavimų sprendimus. Taigi neabejotinai įdomu, kokių laipsnių pavyksta tai realizuoti, kiek dabartinė teisinių sprendimų objektyvumo bei teisingumo užtikrinimo sistema tikrai apsaugo teisėją ir jo priimamus sprendimus nuo minėtų intuityvių sprendimo klaidų.

Tikslas. Apibendrinti psichologinius pastarųjų dešimtmečių teisėjo priimamų sprendimų tyrimų rezultatus, taip pat jų pagrindu panagrinėti, kaip intuityvūs sprendimų priėmimo būdai pasireiškia teisėjo veikloje, jam nagrinėjant bylą.

Naujumas. Toks intuityvių sprendimo priėmimo būdų taikymo teisėjo veikloje apibendrinimas atliekamas mūsų šalyje pirmą kartą. Vienintelė anksčiau pasirodžiusi publikacija buvo šio straipsnio autorių darbas, skirtas tik vienam iš šių būdų – vadinamajam „inkaro“ efektui. Minėtame straipsnyje aptariamos psichologinės „inkaro“ efekto problemos ir jo pasireiškimas baudžiamose bylose, skiriant kaltinamajam bausmę⁹. Tačiau sisteminis intuityvių sprendimo priėmimo būdų susiejimas su įvairiais teisėjo veiklos aspektais atliekamas pirmą kartą.

Kartu pažymėsime problemas, kurios nebus aptariamos. Pirmoji – tai korupcija teismo veikloje. Šis socialinis blogis pasireiškia pačiose įvairiausiose mūsų visuomenės gyvenimo sferose. Nieko nuostabaus, kad teisėjai nėra laisvi nuo korupcijos poveikio, ir ji gali daryti įtaką jų sprendimams¹⁰. Antra, neaptarsime rasinių, lyties, politinių, nacionalinių ir kitų stereotipinių vertinimų, kurie taip pat gali paveikti teisėjų priimamus sprendimus¹¹. Galiausiai, egzistuoja procesinio įstatymo, ikiteisminio tyrimo problemos, spragos ir trūkumai, kurie neretai trukdo teisėjams priimti objektyvius ir teisingus sprendimus¹². Jų analizei jau yra skirti išsamūs tyrimai, todėl šiame straipsnyje jos nebus aptariamos.

8 *Ibid.*

9 Petkevičiūtė-Barysienė, D.; Valickas, G.; Justickis, V. Inkaro efekto pasireiškimas skiriant laisvės atėmimo bausmę. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*. 2012, 11: 133–154.

10 Transparency International. Global Corruption Report. Corruption in juridical Systems [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2013-05-05]. <http://www.transparency.org/research/gcr/gcr_judicial_systems>.

11 Flexon, J. *Racial Disparities in Capital Sentencing: Prejudice and Discrimination in the Jury*. El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing LLC, 2012.

12 Jovaišas, K. Kaltės įrodinėjimas baudžiamajame procese: problemos ir paradoksai. *Teisė*. 2012, 82, 225–237.

Mokslinė ir praktinė reikšmė. Teisėjų taikomų intuityvių sprendimo priėmimo būdų apibendrinimas leidžia geriau suprasti teisėjo veiklą, taip pat patikslinti, koks vaidmuo šioje veikloje tenka minėtiems intuityviams sprendimo būdams. Psichologiniai tyrimai atskleidė didelius teisėjų sprendimų skirtumus, kai buvo nagrinėjamos teisiniu požiūriu visiškai vienodos bylos¹³. Intuityvių sprendimo priėmimo būdų taikymas atliko svarbų vaidmenį sukeltą šį įstatymo taikymo nevienodumą. Dėl to jų analizė ir geresnis supratimas gali atverti kelias geresnei šio psichologinio reiškinių kontrolei.

Straipsnio struktūra. Straipsnis susideda iš „Įvado“, keturių skyrių ir išvadų. Pirmajame skyriuje aptariami intuityvūs sprendimo priėmimo būdai, kurie daro poveikį teisėjui teismo tyrimo stadijoje, antrajame – tie būdai, kurie daro poveikį teisminių diskusijų metu, trečiajame – būdai, kurie veikia teisėjo galutinį sprendimą byloje, ketvirtajame – aptariamos šių spontaniškų ir mažai sąmoningai suprantamų psichologinių reiškinių kontrolės perspektyvos.

1. Bylos teismo tyrimo stadija. Intuityvių sprendimo būdų taikymas teisėjui priimant sprendimus

Teismo tyrimo metu teisėjas nagrinėja ir įvertina įrodymus byloje. Vykstant teisminiams ginčams šių įrodymų reikšmė byloje toliau tikslinama. Vertinant šalių teikiamus įrodymus, teisėjas turi suprasti jų santykį su nagrinėjama byla (ir atmesti tuos įrodymus, kurie to santykio neturi), įvertinti įrodymų pagrįstumą (pvz., įrodymo šaltinio patikimumą), nustatyti jo svarbą priimant ar atmetant vienos arba kitos ginčo šalies teiginius. Psichologiniai tyrimai leido išaiškinti tris intuityvius sprendimo priėmimo būdus, kuriuos teisėjas taiko šioje proceso stadijoje.

Patvirtinimo euristika (angl. confirmation bias)

Sunku būtų rasti žmogų, kuris pripažintų, kad nekeičia savo nuomonės netgi tada, kai ji aiškiai prieštarauja faktams. Vargu ar pavyktų rasti ir tokį, kuris prisipažintų esąs vienašališkas, t. y. atrenkantis tik tokią naują informaciją, kuri visiškai atitinka jo nuomonę, ir ignoruojantis tą, kuri bent kiek jai prieštarauja. Dauguma žmonių, tarp jų ir teisėjai, nuoširdžiai tiki, kad jie priima objektyvius sprendimus, yra atviri naujai informacijai, o esant reikalui gali keisti savo įsitikinimus. Tačiau ištyrus, kaip žmonės iš tikrųjų reaguoja į jų įsitikinimų neatitinkančią informaciją, buvo nustatytas kitoks vaizdas. Įvertindami naują informaciją, žmonės paprastai vadovaujasi tokia taisykle (kurios pagrindo jie aiškiai neįsisąmonina): „Jeigu nauja informacija prieštarauja mano nuomonei, tai ji tikriausiai neteisinga ir ją reikia patikrinti, o jeigu ši informacija atitinka mano nuomonę, tai ji teisinga ir jos tikrinti nereikia.“ Ši taisyklė yra tipinis intuityvaus mąstymo būdo pavyzdys. Iš tikrųjų, neteisinga gali būti tiek informacija, atitinkanti mūsų nuomonę, tiek ir jos neatitinkanti. Ir vienu, ir kitu atveju nauja informacija gali būti nepakankamai pagrįsta, neteisinga ar iškreipta. Dėl to bet kokią naują informaciją

13 Ebbesen, E. B.; Konecni, V. J. The process of sentencing adult felons. Sales, B. D. (Ed.). *The trial process*. New York: Plenum. 2001, p. 413–458.

reikėtų patikrinti. Tiesa, neretai tai padaryti nėra taip paprasta, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Tačiau šį uždavinį mums gerokai „palengvina“ patvirtinimo euristika. Ji skatina tikrinti arba tiesiog nepasitikėti ta informacija, kuri neatitinka žmogaus nuomonės. Klasikiniame patvirtinimo euristikos tyrime¹⁴ buvo parodyta, kaip stipriai gali pasireikšti ši tendencija, kaip tiriamieji skirtingai supranta tą pačią informaciją (tai buvo argumentai „už“ ir „prieš“ mirties bausmę) priklausomai nuo jų nuomonės šiuo klausimu¹⁵.

Psichologiniai teisėjavimo tyrimai ne tik parodė, kad šis dėsningumas pasireiškia teisėjų veikloje, bet ir atskleidė naujų dalykų. Pavyzdžiui, eksperimento metu iš pradžių buvo siekiama suformuoti teisėjo nuomonę tam tikru klausimu, o po to – nustatyti, koks bus jos poveikis vėliau gautos informacijos suvokimui ir vertinimui. Viename iš tokių tyrimų¹⁶ dviem teisėjų grupėms buvo pateikta moters nužudymo byla. Ji susidėjo iš dviejų dalių: a) pirmoje buvo nurodytas pagrindinis įtariamasis (pavyduliuojantis nužudytos moters vyras); b) antroje buvo nurodytas dar vienas galimas žudikas – pirmasis nukentėjusiosios vyras, kuris visą laiką ją persekiojo, pateikdamas įvairius reikalavimus ir grasinimus¹⁷. Vėliau teisėjams dar buvo pateikta 20 byloje nustatytų faktų ir prašoma įvertinti kiekvieno iš jų svarbą priimant galutinį sprendimą. Vienintelis skirtumas tarp tyrimo dalyvavusių teisėjų grupių buvo dviejų minėtos bylos dalių pateikimo būdas. Pirmoji teisėjų grupė iš pradžių buvo supažindinta tik su pirma bylos dalimi (kurioje buvo kalbama apie vieną įtariamąjį – pavyduliuojantį vyrą), ir iš karto po to įvertino pateiktus faktus. Vėliau (po šio faktų įvertinimo) jiems buvo pateiktos „naujos aplinkybės“ – antra bylos dalis, ir buvo prašoma pakartotinai įvertinti tuos pačius faktus. O antrosios grupės teisėjams buvo iš karto pateiktos abi bylos dalys (duomenys ir apie vieną, ir apie kitą įtariamąjį) bei prašoma įvertinti tuos pačius faktus. Gauti rezultatai atskleidė reikšmingus pirmosios ir antrosios teisėjų grupės tų pačių faktų vertinimo skirtumus. Nustatyta, kad pirmosios teisėjų grupės galutinis faktų vertinimas (kai tiriamiesiems buvo pateikta antra bylos dalis), palyginti su pirmuoju faktų vertinimu (kai tiriamiesiems buvo pateikta pirma bylos dalis), pakito nereikšmingai. Šis pirmasis faktų vertinimas pasirodė lemiamas, formuojant teisėjų nuomonę apie pateiktus įrodymus. Antrosios teisėjų grupės, kuriems vienu metu buvo pateikta ir pirma, ir antra bylos dalis (taigi įrodymų vertinimą veikė abi bylos dalys), faktų vertinimai žymiai skyrėsi nuo pirmosios teisėjų grupės.

Išvada, kad žmonės (taip pat ir teisėjai), nėra linkę keisti savo nuomonės, jokiū būdu nėra nauja. Gerai žinomas ironiškas sąvokos „protingas žmogus“ apibūdinimas: „Protingas žmogus – tai toks, kurio nuomonė sutampa su mano.“ Nekyla abejonių, kad gyvenime pasireiškia tendencija palankiau vertinti tą informaciją, kuri atitinka mūsų suformuotą nuomonę, taip pat žmones, kurie tokiai informacijai pritaria, ir priešingai,

14 Lord, C. G.; Ross, L.; Lepper, M. R. Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979, 37(11): 2098–2109.

15 *Ibid.*

16 Rassin, E.; Erland, A.; Kuijpers, I. Let's find evidence: An analogue study of confirmation bias in criminal investigations. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. 2010, 7: 231–246.

17 *Ibid.*

su nepasitikėjimu vertinama tiek mūsų nuomonės neatitinkanti informacija, tiek jai pritariantys žmonės. Visa tai buvo patvirtinta ir teisėjų sprendimo priėmimo tyrime. Kartu reikia pasakyti, kad netikėta buvo tai, kad šis efektas gali taip ženkliai pakeisti teisėjų vertinimus – minėtame eksperimente atskleisti dviejų teisėjų grupių tų pačių faktų vertinimo skirtumai buvo statistiškai reikšmingi. Tai leidžia manyti, kad ir sprendimai, kuriuos priims pirmosios ir antrosios grupės teisėjai, bus skirtingi. Taigi pristatytas patvirtinimo šališkumo efektas gali trukdyti teisėjui užtikrinti įstatymo taikymo vienodumą ir teisingumą.

„*Gudrumo po laiko*“ euristika (angl. *hindsight bias*)

Vertinant asmens kaltę už tam tikrus neigiamus jo veiklos ar neveikimo padarinius, teismui tenka nustatyti jo kaltės formą. Baudžiamojoje teisejoje nustatomas asmens „nusikalstamas pasitikėjimas“ arba „nusikalstamas nerūpestingumas“, kai asmuo turėjo numatyti gresiantį pavojų, bet to nepadarė ir nesiėmė reikiamų priemonių¹⁸. Lygiai taip pat civilinėje teisejoje rūpestingumas laikomas vienu svarbiausių reikalavimų civilinių santykių dalyviui. Nepakankamas rūpestingumas sukelia neteisėtus asmens veiksmus ar neveikimą ir deliktinę atsakomybę už jų pasekmes¹⁹.

Svarbiausia šiose bylose yra atsakymas į klausimą, ar asmuo galėjo teisingai įvertinti būsimo pavojingo įvykio tikimybę. Teismo uždavinys tokioje byloje – išnagrinėti aplinkybes, kuriomis kaltinamasis turėjo tai padaryti ir tuo remdamasis įvertinti, ar realus turėjo atrodyti gresiantis pavojus, ar jis galėjo suprasti, kad pavojus yra tiek tikėtinas, kad tikrai reikia imtis įspėjimo priemonių. Šis galėjimas suprasti, kiek tikėtinas gresiantis pavojus, dažniausiai turi pagrindinę reikšmę teisėjo priimamam sprendimui tokiose bylose. Asmuo gali būti pripažintas kaltu, jeigu galėjo numatyti, kad nepageidaujami įvykiai tiek tikėtini, kad, norint jų išvengti, jam reikėtų imtis atitinkamų priemonių. Ir priešingai, jeigu jis to negalėjo numatyti, kaltinti jo negalima.

Apskritai kalbant, tam, kad būtų galima kuo tiksliau nustatyti tam tikro būsimo įvykio tikimybę, reikia išaiškinti, koks yra tokių įvykių pasireiškimo dažnis. Jis nustatomas nagrinėjant panašius praeties įvykius. Kuo daugiau tokių įvykių, tuo tiksliau gali būti įvertintas jų pasireiškimo dažnis ir tuo tikslesnė gali būti daroma prognozė. Būtent taip ir atliekamos mokslinės prognozės. Kasdieninėje praktinėje veikloje žmonės vertina būsimų įvykių tikimybes visiškai kitaip. Jie paprastai tai daro taikydami intuityvius metodus. Šiuos metodus atskleidė ir aprašė dar sprendimų euristicų tyrimo pradininkai²⁰.

Kitaip nei mokslininkas, paprastas žmogus prognozuoja būsimus įvykius ne stengdamasis apibendrinti pakankamą kiekį duomenų apie panašius praeties įvykius, bet panaudodamas šiuos du elementus: 1) savo išankstinę nuomonę apie panašių įvykių pasireiškimo dažnumą; 2) numatomo įvykio pobūdį. Pastarasis elementas panaudojamas tam, kad patikslintų ar pakoreguotų šią jau suformuotą nuomonę. Jeigu numatomas

18 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, *supra* note 1,116 straipsnis. Neatsargus nusikaltimas ir baudžiamasis nusižengimas.

19 Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, *supra* note 2, 6.246 straipsnis. Neteisėti veiksmai.

20 Kahneman, D.; Tversky, A. *Judgement under uncertainty*. Heuristics and Bias. Cambridge: Cambridge University press. 1974, p. 1–11.

įvykis tikrai įvyksta, pradedama manyti, kad tokie įvykiai pasireiškia dažniau, negu yra iš tikrųjų. Jeigu numatomas įvykis nepasireiškia, ta pati nuomonė pakoreguojama į priešingą pusę, t. y. pradedama manyti, kad tokie įvykiai yra retesni. Toks intuityvus būsimų įvykių numatymo būdas lemia rezultatus, kurie gerokai skiriasi nuo mokslinių išvadų. Mokslinės prognozės rezultatas beveik nepriklauso nuo kokio nors vieno įvykio: pirmo, tarpinio ar paskutinio (prognozuojama remiantis visais įvykiais). O intuityvų vertinimą gali ženkliai veikti vienas vienintelis įvykis (paprastai paskutinis). Jam įvykus ar neįvykus, asmuo ženkliai pakeičia savo nuomonę apie panašių įvykių pasireiškimo dažnį.

Kaip ir visų kitų euristicų atveju, tas nuomonės pakoregavimas vyksta spontaniškai, žmogus jo paprastai nepastebi. Pakoregavus nuomonę apie įvykio dažnį, žmogui atrodo, kad jis visada vertino šio įvykio pasireiškimo tikimybę taip, kaip vertina dabar. Šis efektas ypač ryškiai pasireiškia tada, kai po įvykio vertinamas sprendimas, padarytas iki jo (kaip kad ir vyksta teisme). Stebint asmenį, kuris surizikavo ir patyrė nesėkmę, žmogui atrodo, kad tai buvo akivaizdi kvailystė, kadangi „iš pat pradžių buvo aišku“, kad sėkmės tikimybė yra labai maža. Tuo tarpu jeigu toje pačioje situacijoje asmuo surizikavo ir patyrė sėkmę, lygiai toks pat elgesys vertinamas kaip teisingas, nes vėlgi „iš pat pradžių buvo aišku“, kad šis laimėjimas yra labai tikėtinas. Ir vienu, ir kitu atveju vertintojas nesupranta, jog dėl to, kad vertina po įvykio, jis jau pakoregavo savo nuomonę apie tokių įvykių dažnį, ir tai, kas įvyko, atrodo daug labiau tikėtina, nei jam atrodytų vertinant iki įvykio²¹.

Ši įvykių tikimybės prognozavimo eureka buvo pastebėta jau seniai. Pavyzdžiui, lietuvių liaudies išmintis sako, kad „Po bėdos kiekvienas protingas“. Panašūs šio reiškinio apibūdinimai būdingi ir kitoms tautoms: vokiečiai sako, kad „Po reikalo visi mes gudrūs“²², rusai – „Stipriausias rusų muziko protas yra tas, kuris atsiranda pavėluotai“²³, lenkai – „Lenkas išmintingas po reikalo“²⁴, amerikiečiai teigia, kad „Po įvykio regėjimas visiems pasidaro šimtaprocentinis“²⁵.

Psichologiniai teisėjavimo tyrimai parodė, kad šis reiškinys daro didelį poveikį teismui, vertinant asmenų rūpestingumą²⁶. Viename iš tokių tyrimų dvi teisėjų grupės vertino psichiatro nerūpestingumą jo paciento atžvilgiu. Abi tiriamųjų grupės gavo vienodą informaciją apie gydytojo veiksmus ir nepageidautiną paciento elgesį. Vienintelis skirtumas tarp grupių buvo tai, kad antroji tiriamųjų grupė gavo papildomą informaciją apie itin pavojingus paciento smurtinius veiksmus, kurie nebuvo paminėti pirmajai grupei. Tiriamieji turėjo įvertinti, kokia buvo paciento nepageidautino elgesio tikimybė

21 Ross, L. The intuitive psychologist and his shortcomings. Intuitive reasoning about probability: Theoretical and experimental analyses of the “problem of three prisoners” *Shinsuke Shimojo Cognition*. 1989, 32 (1): 1–24.

22 „Hinterher sind wir schlau.“

23 «Russkij muzhik zadnim umom krepok.»

24 „Mądry polak po szkodzę.“

25 „Hindsight is always twenty-twenty“ See: Dictionary of American Proverbs (Eds. Wolfgang Mieder & others)[interaktyvus]. Oxford University Press, Oxford and New York, 1992 [žiūrėta 2013-12-02]. <http://www.phrases.org.uk/bulletin_board/33/messages/460.html>.

26 Žr. apžvalgą: Harley, E. M. Hindsight bias in legal decision making. *Social Cognition*. 2007, 25(1): 48–63.

ir kiek kaltas psichiatras, kad jų nenumatė. Gauti rezultatai atskleidė reikšmingus pirmosios ir antrosios teisėjų grupės vertinimų skirtumus. Ta tiriamųjų grupė, kuriai buvo pateikta papildoma informacija apie itin pavojingus paciento veiksmus, daug aukščiau įvertino tiek paciento nepageidautino elgesio tikimybę, tiek psichiatro galimybę numatyti šį elgesį, ir, atitinkamai, griežčiau įvertino gydytojo nerūpestingumą. Taigi kuo rimtesni įvykio padariniai, tuo labiau tikėtini jie atrodė teisėjams. Apibendrinant galima pasakyti, kad pagrindinis šio psichologinio reiškinio rezultatas – teisėjų tendencija teismo nagrinėjimo metu pervertinti kaltinamojo galimybes numatyti neigiamus įvykius ir teisingai įvertinti jų pasireiškimo tikimybę.

Pasiekiamumo euristika (angl. availability heuristic)

Žmonės linkę laikyti labiau tikėtinais tuos įvykius, kuriuos jie gali aiškiau įsivaizduoti. Pavyzdžiui, asmuo, kuris aiškiai ir detalai įsivaizduoja, kaip grįždamas vėlai vakare namo jis gali būti sumuštas, aukščiau įvertina tokio įvykio tikimybę. Tačiau asmuo, kuris įsivaizduoja tą patį įvykį paviršutiniškai, blankiai, yra linkęs manyti, kad jis mažai tikėtinas. Lygiai taip pat atsargiau stengiasi pereiti gatvę asmenys, kurie aiškiai ir detalai įsivaizduoja, kaip juos gali partrenkti pravažiuojanti mašina²⁷. Tokio vertinimo ar elgesio pagrindą sudaro pasiekiamumo euristika: kuo detaliau ir aiškiau įsivaizduojamas įvykis, tuo labiau tikėtinas jis atrodo.

Teisėjas negali tiesiogiai stebėti nagrinėjamos bylos įvykių. Tačiau remdamasis konkrečios bylos duomenimis jis turi įsivaizduoti galimas įvykių versijas ir savo vidinio įsitikinimo pagrindu įvertinti, kiek kiekviena iš jų yra tikėtina²⁸. Pasiekiamumo euristikos poveikis pasireiškia kiekvieną kartą, kai nagrinėjami parodymai skiriasi savo ryškumu bei detalumu. Airių patarlė sako, kad viščiukas labiau nori grūdo, jeigu jis suskaldytas į keletą gabalėlių. Įsivaizduokime du pranešimus apie žalą nukentėjusio sveikatai, kuri buvo padaryta to paties eismo įvykio metu. Pirmajame pranešime buvo tik trumpai paminėta, kad padarytas sužalojimas daro neigiamą poveikį nukentėjusio kasdieniam gyvenimui, o antrajame buvo aiškiai ir detalai aprašyti sužalojimo sukelti apribojimai atliekant darbą, tvarkant šeimos ūkį, sportuojant, bendraujant su vaikais, keliaujant ir pan. Nors buvo apibūdinami to paties sužalojimo padariniai, tačiau antruoju atveju šis sužalojimas atrodo daug sunkesnis²⁹. Psichologiniai tyrimai parodė, kad šis reiškinys pastebimas ir priimant teisinius sprendimus. Įvykio ar fakto apibūdinimo detalumas bei aiškumas ir šiuo atveju verčia labiau patikėti tiek jo tikrumu, tiek reikšmingumu³⁰.

„Informacijos pakankamumo“ efektas

Kriminalistikos ir nusikaltimų tyrimų patirtis rodo, kad nagrinėjant bylą nėra smulkmenų ir kad kiekvienas naujas išaiškintas faktas gali iš esmės pakeisti įvykio vertinimą. Dėl to tiek ikiteisminio, tiek teismo tyrimo užduotis – atlikti išsamų tyrimą, išaiškinti

27 Sullman, M.; Dorn, L. *Advances in traffic psychology. Human factors in Road and rail transport*. N.Y. Ashgate Publishing, Limited 2012.

28 Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004, p. 270–320.

29 Pohl, R. F. *Cognitive illusions*. 2008, p. 363–378.

30 Fox, C. R.; Birke, R. Forecasting trial outcomes: Lawyers assign higher probability to possibilities that are described in greater detail. *Law and Human Behavior*. 2002, 26 (2): 159–173.

visas bylai svarbias aplinkybes. Kiekvienas teisėjas gali pateikti daug pavyzdžių iš savo praktikos, kai jo užduotas papildomas klausimas netikėtai atskleisdavo svarbią įvykių detalę ir paskatindavo iš esmės peržiūrėti visą įvykių vaizdą. Todėl nepriklausomai nuo bylos svarbos ir pobūdžio, nuo teisėjo turimo laiko ir bylos sudėtingumo, turi būti atliekamas išsamus tyrimas ir jis turi būti vykdomas tol, kol bus išaiškintos visos svarbios bylos aplinkybės. Tik tada, kai bus atliktas išsamus tyrimas ir visos svarbios bylos aplinkybės bus išaiškintos, tyrimas gali būti baigtas.

Tačiau psichologinių tyrimų metu buvo atskleisti intuityviai taikomi sprendimo priėmimo būdai, kurie daug anksčiau (dar nepabaigus tyrimo) leidžia teisėjui susidaryti vaizdą, kad jau yra išaiškintos visos bylos aplinkybės. Vienas iš jų – „informacijos pakankamumo“ – leidžia susieti bylos ištyrimo laipsnį su teisėjo nuomone apie bylos rimtumą³¹. Du vokiečių tyrėjai – B. von Helversen ir J. Rieskamp (2009), tyrinėdami baudžiamąsias bylas, atliko kruopščią aplinkybių, kuriomis teismas pagrindžia savo sprendimą, analizę. Ji leido nustatyti aiškų ryšį tarp teisėjo nuomonės apie bylos „rimtumą“ ir aplinkybių, į kurias atsižvelgiama, skaičiaus bei įvairumo³². Sąmoningai teisėjas gali būti įsitikinęs, kad visos bylos aplinkybes reikia ištirti kuo išsamiau. Tačiau mažiau reikšmingose bylose intuityvių sprendimo priėmimo būdų taikymas daug anksčiau leidžia teisėjui nuspręsti, kad jau „viskas yra aišku“. Minėto tyrimo autoriai pagrįstai nurodo, kad „informacijos pakankamumo“ efektas visų pirma daro poveikį „mažiau rimtų“ bylų nagrinėjimui, skatina šias bylas tirti paviršutiniškai. Atsižvelgiant į tai, kad būtent tokios bylos sudaro absoliučią daugumą teismo nagrinėjamų bylų, intuityvių sprendimo būdų taikymas gali lemti nemažai klaidų.

2. Teisminiai ginčai. Intuityvių sprendimo būdų taikymas

Teisminių ginčų stadijoje ginčo šalims suteikiama galimybė įvertinti teismo tyrimo metu išaiškintus faktus ir tuo būdu įrodyti tiek savo įvykių versijos, tiek jų teisinio vertinimo teisingumą. Procesinis įstatymas numato nemažai priemonių, kad užtikrintų vienodas ginčo šalių galimybes išdėstyti ir įrodinėti savo pozicijos teisingumą. Tačiau psichologiniai tyrimai parodė, kad šios priemonės toli gražu ne visada pasiekia savo tikslą, o kartais yra „kontraproduktyvios“, t. y. veikia priešinga kryptimi.

„Inkaro“ efektas (angl. anchoring effect)

„Inkaro“ efektas labiausiai veikia kiekybinius sprendimus, pavyzdžiui, kai reikia įvertinti patirtos žalos dydį, daikto kainą, atstumą ir pan. Žmogus atlikdamas tokį vertinimą pirmiausiai iškelia kokį nors pirminį vertinimą arba jis jam yra pasiūlomas. Tada svarstymo arba derybų būdu šis pirminis vertinimas palaipsniui tikslinamas, kol pasiekiamas galutinis. Psichologiniai tyrimai parodė, kad galutinio vertinimo dydis labiausiai priklauso nuo pirminio. Būtent šis pirminis vertinimas lemia tolesnio vertinimo „atskai-

31 von Helversen, B.; Rieskamp, J. Predicting sentencing for low-level crimes: Comparing models of human judgment. *Journal of Experimental Psychology: Applied*. 2009, 15(4): 375–395.

32 *Ibid.*

tos tašką“, tampa visų tolesnių vertinimų pagrindu. Taigi jis, lyg inkaras, apibrėžia vietą, kur vyks tolesni vertinimai ir neleidžia jiems „nuplaukti“ nuo šios vietos. Pavyzdžiui, komercinėse derybose galutinės kainos dydis, dėl kurios sutariama, labiausiai priklauso nuo pirmosios, pasiūlytos derybų pradžioje^{33, 34}.

Šie ir kiti panašių tyrimų rezultatai davė pagrindą manyti, kad toks reiškinys gali pasireikšti ir teisėjui priimant įvairiausių kiekybinius sprendimus: dėl nuosprendžio griežtumo, laisvės atėmimo trukmės, kompensacijos už sveikatos sužalojimą dydžio ir pan. Ši prielaida buvo vienareikšmiškai patvirtinta kelių tyrimų, kuriuose buvo siekiama išaiškinti, koku laipsniu galutinis teisėjo sprendimas tam tikroje situacijoje priklauso nuo pirminio pasiūlymo. Galima pridurti, kad pirminis pasiūlymas baudžiamosiose bylose yra tas, kurį teikia prokuroras, civilinėse bylose – tai ieškovo reikalaujamas kompensacijos už patirtą žalą dydis. Pavyzdžiui, B. English ir T. Mussweilerio atlikto eksperimento metu teisėjai turėjo nagrinėti jiems pateiktas išprieštaravimo bylas ir pasakyti savo nuomonę dėl taikytinos baudžiamosios sankcijos. Kiekviename byloje kartu su visa kita medžiaga jiems buvo pateikiama prokuroro reikalaujama bausmė³⁵. Gauti rezultatai parodė stiprią šios galutinės bausmės dydžio priklausomybę nuo prokuroro pasiūlytos. Reikia pasakyti, kad šis rezultatas sukėlė plačią mokslininkų diskusiją. Jos metu buvo iškelta prielaida, kad eksperimento metu atskleista teisėjo sprendimo priklausomybė nuo prokuroro pasiūlymo yra susijusi su tuo, kad teisėjų elgesį eksperimente modeliavo jauni teisininkai. Kitame eksperimente buvo siekiama patikrinti šį efektą, kai sprendimą priimdavo patyrę teisėjai. Šiuo atveju tiriamaisiais buvo Vokietijos žemių aukščiausiųjų teismų teisėjai, kurių vidutinis teisėjavimo stažas sudarė 15 metų³⁶. Šio eksperimento metu buvo nustatytas lygiai toks pats pirminio prokuroro siūlymo poveikis galutiniam teisėjo sprendimui, kaip ir anksčiau. Taigi nebuvo jokių esminių skirtumų tarp to, kokį poveikį prokuroro siūlymas padarė jauniems teisininkams ir kokį – patyrusiems teisėjams³⁷. Panašus efektas buvo nustatytas ir tiriant Didžiosios Britanijos teisėjų sprendimus, kai jie turėjo skirti kaltinamajam realią ar lygtinę sankciją. Vėl buvo nustatyta aiški teisėjo sprendimo priklausomybė nuo prokuroro pasiūlytos bausmės dydžio³⁸.

Reikia pridurti, kad toks pats „inkaro“ efektas buvo nustatytas ir civilinėje teisenoje, tiriant sprendimus žalos atlyginimo bylose. Pagrindinis atskleistas dėsningumas yra toks – kuo didesnis ieškovo reikalaujamas žalos atlyginimo dydis, tuo didesnė suma,

33 Galinsky, A. D.; Mussweiler, T. First offers as anchors: The role of perspective-taking and negotiator focus. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2001, 81: 669–677.

34 Whyte, G.; Sebenius, J. K. The effect of multiple anchors on anchoring in individual and group judgment. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1997, 69(1): 75–85.

35 English, B.; Mussweiler, T. Sentencing under uncertainty: Anchoring effects in the courtroom. *Journal of Applied Social Psychology*. 2001, 31:1535–1551.

36 English, B.; Mussweiler, T. Stack. The last word in court – a hidden disadvantage for the defense. *Law and Human Behavior*. 2005, 29(6): 705–722.

37 *Ibid.*, p. 707–708.

38 Dhami, M. K. Psychological models of professional decision making. *Psychological Science*. 2003, 14(2): 175–180.

kurią galiausiai paskiria atlyginti teismas^{39, 40, 41}. Taigi apibendrinant visus šiuos tyrimus, galima padaryti tokią išvadą: „inkaro“ efektas iš tikrųjų veikia teisėjų priimamus sprendimus.

3. Teisėjo galutinis sprendimas byloje. Intuityvių sprendimo būdų taikymas

Byla baigiama nuosprendžiu baudžiamojoje byloje, teismo sprendimu – civilinėje, nutarimu – administracinėje. Priimant šį sprendimą, teisėjas turi įvertinti įrodymų visumą, atsižvelgti į visus įstatymo šaltinius. Psichologinių tyrimų rezultatai atskleidė keletą svarbių momentų šioje teismo proceso stadijoje.

Šalių pasisakymų tvarka ir „inkaro“ efektas

Tarp procesinių procedūrų, skirtų užtikrinti teismo nešališkumą, ypatingą vietą užima nuostatos, kurios reguliuoja ginčo šalių pasisakymų tvarką. Pavyzdžiui, gynybai baudžiamojoje byloje suteikiama galimybė išdėstyti savo poziciją po kaltinimo. Manoma, kad tokiu būdu gynybai suteikiamas lemiamas „paskutinis žodis“, kad būtent gynybą teismas išgirs paskutinę, ir dėl to ji padarys didžiausią poveikį teisėjo sprendimui. Manoma, kad tokia pasisakymo tvarka atitinka *indubio pro reo* principą, sudarant gynybai galimybę padaryti galutiniam teisėjo sprendimui atitinkamą poveikį. Tačiau psichologinių tyrimų rezultatai privertė suabejoti šia „amžina“ tiesa ir davė pagrindą manyti, kad galimybė kaltinimui pirmiau išdėstyti savo argumentus ir, kas ypač svarbu, paminėti skirtingos bausmės dydį, iš tikrųjų daro priešingą efektą ir veikia prieš kaltinamąjį. Ypač įdomi yra atskleista advokato siūlomos bausmės priklausomybė nuo tos, kurios reikalavo prokuroras. Paaiškėjo, kad advokatai dažniausiai „priderina“ savo reikalavimą prie prokuroro siūlymo. Tai, savo ruožtu, daro tolesnį poveikį teisėjo sprendimui. Viso šio proceso galutinis rezultatas – lemiamas prokuroro pasiūlytos bausmės poveikis tam, kokią bausmę paskirs teisėjas. Eksperimento metu keičiant kaltinimo ir gynybos siūlymų tvarką, gautas priešingas poveikis, kai didžiausią poveikį teisėjo sprendimui padarė advokato siūlymas⁴².

Teisėjo sprendimo priklausomybė nuo jo nuotaikos

Ne paslaptis, kad įvairiausių žmogaus sprendimus veikia jo nuotaika. Psichologinių tyrimų rezultatai rodo, kad teisėjai taip pat nėra išimtis. Pavyzdžiui, nuo teisėjo nuotaikos priklauso tai, kaip jis vertina savo paties veiklos rezultatus, kitus žmones ar

39 Hastie, R.; Schkade, D. A.; Payne, J. W. Juror judgement in civil cases: Effects of plaintiff's requests and plaintiff's identity on punitive damage awards. *Law and Human Behavior*. 1999, 23(4): 445–470.

40 Malouff, J.; Schutte, N. S. Shaping juror attitudes: Effects of requesting different damage amounts in personal injury trials. *Journal of Social Psychology*. 2000, 129(4): 491–497.

41 Marti, M. W.; Wissler, R. L. Be careful what you ask for: The effects of anchors on personal injury damages awards. *Journal of Experimental Psychology: Applied*. 2000, 6(2): 91–103.

42 Englich, B.; Mussweiler, T., *supra* note 36, p. 705–722.

rizikos laipsnį, priimant įvairius sprendimus^{43,44}. Nieko nuostabaus, kad psichologiniai tyrimai atskleidė ir nuotaikos poveikį teisėjo priimamiems sprendimams teismo proceso metu. Pasirodo, kad tie teisėjai, kurių nuotaika teismo posėdžio metu pakili, yra labiau linkę nagrinėti bylos duomenis paviršutiniškai ir daugiau remiasi intuityviais, euristiniais sprendimo priėmimo būdais. O prislėgtos nuotaikos teisėjas paprastai yra kritiškesnis ir kruopštesnis, be to, priimdamas sprendimus, jis mažiau linkęs remtis intuityviais būdais^{45,46}. Tiesa, reikia pažymėti, kad šis dėsningumas pasireiškia taikant daugelį intuityvių sprendimo priėmimo būdų, tačiau „inkaro“ efektas yra išimtis. Atliktų tyrimų rezultatai rodo, kad pakili nuotaika sumažina inkaro efekto pasireiškimą, o prislėgta – padidina. Kitaip tariant, būdamas prastesnės nuotaikos teisėjas galėtų būti labiau paveiktas „inkaro“ efekto nei būdamas geresnės nuotaikos⁴⁷.

4. Galimybė kontroliuoti intuityvius sprendimo priėmimo būdus

Pagrindinė išvada, kurią galima padaryti remiantis apžvelgtų tyrimų rezultatais, yra tokia: intuityvūs sprendimo priėmimo būdai plačiai pasireiškia teisėjo veikloje ir gali padaryti ženklų poveikį jo sprendimams visose teismo nagrinėjimo stadijose. Kaip minėta, viena vertus, šie sprendimo priėmimo būdai palengvina teisėjo darbą, leidžia jam susidoroti su tokiais trukdžiais kaip informacijos trūkumas, laiko spaudimas ir pan. Kita vertus, intuityvūs sprendimo priėmimo būdai gali būti įvairių netikslumų ir klaidų šaltinis, trukdyti užtikrinti įstatymo taikymo ir teismo praktikos vienodumą, leisti pasireikšti teisėjo subjektyvumui ir kitiems neteisiniams veiksniams. Šiame kontekste natūraliai kyla klausimas, ką galima padaryti, norint sumažinti potencialių klaidų skaičių.

Mūsų manymu, dabartinėje intuityvių sprendimų priėmimo tyrimų stadijoje dar šiek tiek ankstoka siūlyti nuoseklią priemonių sistemą, kuri galėtų padėti apsaugoti teisėjo priimamus sprendimus nuo nepageidautinų efektų. Dalis aptartų tyrimų rezultatų dar reikalauja tolesnio nagrinėjimo ir patikslinimų. Būsiami tyrimai galėtų pakoreguoti mūsų turimas žinias apie intuityvius sprendimus bei atskleisti naujas, dabar dar nežinomas jų kontrolės galimybes (pvz., dėl gynybos ir kaltinimo pasisakymų tvarkos poveikio teisėjų priimamiems sprendimams). Atlikti tyrimai parodė teisėjų priimamų sprendimų priklausomybę nuo to, kas teikia pirminį pasiūlymą – kaltinimas ar gynyba. Tai leidžia manyti, kad galbūt reikėtų keisti kaltinimo ir gynybos pasiūlymų teikimo tvarką. Tačiau

43 Schwarz, N.; Clore, G. L. Mood, misattribution, and judgments of well-being: Informative and directive functions of affective states. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1983, 45: 513–523.

44 Ottati, V. C.; Isbell, L. M. Effects of mood during exposure of target information on subsequently reported judgments: An on-line model of misattribution and correction. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996, 71: 39–53.

45 Schwarz, N.; Clore, G. L., *op cit.*

46 Casey P.; Burke K., Leben S. Minding the court: Enhancing the decision-making process. *International Journal For Court Administration*, 2013, 5: 45–54.

47 Englich, B.; Soder, K. Moody experts – How mood and expertise influence judgmental anchoring. *Judgment and Decision Making*. 2009, 4 (1): 41–50.

kitų tyrimų (jie buvo atlikti ne su teisėjais) rezultatai parodė, kad nuo šio nepageidaujamo efekto galima apsisaugoti ir kitais būdais. Pavyzdžiui, „inkaro“ efekto pasireiškimas gali gerokai skirtis priklausomai nuo laiko tarpo, skiriančio pirmąjį pasiūlymą ir galutinį sprendimą^{48, 49}. Tolesni tyrimai galėtų atskleisti ir kitų galimybių, kaip būtų galima geriau kontroliuoti intuityvių sprendimų priėmimą.

Kita vertus, jau šiuo metu siūlomos ir aktyviai diskutuojamos specialios priemonės, kurios leistų sumažinti aprašytų intuityvių sprendimų poveikį teisėjo priimamiems sprendimams. Pavyzdžiui, civilinėje teiseje siūloma drausti ieškoviui teikti pirminį atlygintinos žalos reikalavimą, neleisti teisėjui sužinoti apie šį pirminį pasiūlymą ir pan.⁵⁰ Jau yra pirmieji bandymai pritaikyti šias priemones teismų praktikoje⁵¹. Be abejo, dar reikės laiko ir naujų tyrimų, norint patikslinti tiek intuityvių sprendimo priėmimo būdų veikimo mechanizmą, tiek jų veiksmingo taikymo sąlygas. Tačiau jau dabartiniame tyrimų etape yra labai svarbu, kad teisėjai būtų informuoti apie šiuos reiškinius, išmoktų atpažinti juos savo kasdieniniame darbe, taip pat galėtų tinkamai elgtis – vengti intuityvių sprendimų tais atvejais, kai tai yra įmanoma, ir taikyti juos atsargiai, jeigu jų išvengti neįmanoma. Teisėjams siūloma būti sąmoningesniems savo sprendimų atžvilgiu: a) daugiau dėmesio skirti streso įveikai, kadangi ilgalaikio streso patyrimas gali lemti sumažėjusius išteklius priimti gerus sprendimus; b) susitelkti į bylos nagrinėjimo tikslą – stengtis išvengti pašalinių darbų, išnagrinėti, o ne iš karto išspręsti bylą; c) geriems sprendimams būtina dėmesio koncentracija, tad teisėjas turėtų leisti sau padaryti pertraukas bylos nagrinėjimo metu⁵². Toks sąmoningumas padidintų galimybes pastebėti, kada sprendimai priimami intuityviai. Kita vertus, atliktų tyrimų rezultatai leidžia teigti, kad toks teisėjų mokymas negali apsiriboti vien tik paprastu informavimu apie intuityvius sprendimus. Pavyzdžiui, buvo nustatyta, kad tiriamieji, kurie buvo informuoti apie tai, kad bus tiriami intuityvūs sprendimai ir jų poveikis priimamiems sprendimams, taikė juos taip pat dažnai, kaip ir tie tiriamieji, kurie nebuvo apie tai perspėti⁵³. Šis rezultatas yra visai suprantamas prisiminus, kad intuityvūs sprendimai taikomi spontaniškai ir sąmoningai yra mažai kontroliuojami. Dėl to nepakanka, kad teisėjas būtų tik informuotas apie intuityvius sprendimus ir nutartų jų vengti ar bent taikyti juos atsargiai. Dar turėtų būti atliktas nemažas darbas mokant teisėjus atpažinti šiuos sprendimo priėmimo būdus kasdieninėje veikloje, taip pat formuojant jų analizės ir kontrolės įgūdžius. Atlikti

48 Miller, N.; Campbell, D. T. Recency and primacy in persuasion as a function of the timing of speeches and measurements. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 1959, 59: 1–9.

49 Mussweiler, T. The durability of anchoring effects. *European Journal of Social Psychology*. 2001, 31: 431–442.

50 Isaacs, D. M. Baseline framing in sentencing. *The Yale Law Journal*. 2011, 121, 426.

51 Rachlinski, J. J.; Wistrich, A. J.; Guthrie, C. Arbitrary Adjudication: How Anchoring and Scaling Distort Awards and Sentences [interaktyvus]. 2012, 37 [žiūrėta 2013-05-05]. <<http://www.wipol.uni-bonn.de/lehrveranstaltungen-1/lawecon-workshop/archive/dateien/jeffrachlinski>>.

52 Casey, P.; Burke, K.; Leben, S. Minding the court: Enhancing the decision-making process. *International Journal For Court Administration*. 2013, 5: 45–54.

53 Guthrie, Ch.; Rachlinski, J. J.; Andrew, J. Wistrich. Inside the Judicial Mind. *Cornell Law Review*. 2001, 777, 790–794.

tyrimai patvirtina teiginį, kad apčiuopiamą mokymų rezultatą gali duoti tik specialios psichologinės treniruotės⁵⁴.

Išvados

1. Psichologinių tyrimų rezultatai paneigia doktrininį požiūrį, pagal kurį teisėjas visiškai užtikrina teismo nagrinėjimo ir sprendimo byloje objektyvumą bei racionalumą. Atskleista, kad teisėjas dažnai priima sprendimus, taikydamas nevisiškai kontroliuojamus intuityvius sprendimo priėmimo būdus (mąstymo euristikas) ir panaudodamas tik dalį teisingam sprendimui reikalingos informacijos. Visa tai atlieka svarbų vaidmenį, lemiant daugelio tyrimų nustatytą teismo sprendimų skirtingumą panašiose arba identiškose bylose.

2. Teismo tyrimo stadijoje poveikį teisėjo sprendimams gali daryti „patvirtinimo“, „gudrumo po laiko“, „pasiekiamumo“ ir „informacijos pakankamumo“ euristikos. Jos gali daryti poveikį tam, kaip teisėjas atrenka duomenis, kurių pagrindu nagrinės bylą, kaip sugeba teisingai įvertinti kaltinamojo galimybes įvertinti būsimo įvykio tikimybę, taip pat byloje surinktų duomenų pakankamumą sprendimui priimti.

3. Teisminių ginčų stadijoje teisėjo kiekybiniais sprendimams gali daryti poveikį „inkaro“ efektas. Dėl šio efekto teisėjo skiriamos bausmės dydis baudžiamosiose bylose gali būti ypatingai veikiamas kaltinimo siūlymo, o civilinėse žalos atlyginimo bylose – ieškovo reikalavimo.

4. Galutinį teisėjo sprendimą byloje gali itin paveikti „inkaro“ efektas. Dėl jo pasireiškimo nustatyta ginčo šalių pasisakymų tvarka (iš pradžių pasisako kaltinimas, po to – gynyba) galutiniam teisėjo sprendimui gali daryti priešingą poveikį, palyginti su tuo, kurio siekia įstatymo leidėjas, ir kartu sustiprinti kaltinimo poziciją.

5. Teisėjo polinkis taikyti intuityvius sprendimo priėmimo būdus yra priklausomas nuo jo nuotaikos: nustatytas dažnesnis jų taikymas gerėjant nuotaikai ir mažesnis – jai blogėjant.

6. Tikslinga ieškoti metodų padėti teisėjams objektyviau priimti sprendimus išven-giant galimai nepageidaujamų euristinio mąstymo būdų.

Literatūra

Casey, P.; Burke, K.; Leben, S. Minding the court: Enhancing the decision-making process. *International Journal For Court Administration*. 2013, 5.

Guthrie, Ch.; Rachlinski, J. J.; Wistrich, A. J. Inside the Judicial Mind. *Cornell Law Review*. 2001, 86(4).

Cognitive Illusions. A Handbook on Fallacies and Biases in Thinking, Judgment and Memory. Psychology Press. New York, 2008.

Dhali, M. K. Psychological models of professional decisionmaking. *Psychological Science*. 2003, 14(2).

54 Wilson, T. D.; Houston, C. E.; Etling, K. M.; Brekke, N. A new look at anchoring effects: Basic anchoring and its antecedents. *Journal of Experimental Psychology: General*. 1996, 4: 387–402.

- Diamond, S. S. Exploring sources of sentence disparity. Sales, B. D. (Ed.). *The trial process*. 2001.
- Ebbesen, E. B.; Konecni, V. J. The process of sentencing adult felons. Sales, B. D. (Ed.). *The trial process*. New York: Plenum. 2001.
- Englich, B.; Mussweiler, T. Stack. The Last Word in Court—A Hidden Disadvantage for the Defense. *Law and Human Behavior*. 2005, 29(6).
- Englich, B.; Mussweiler, T. Sentencing under uncertainty: Anchoring effects in the courtroom. *Journal of Applied Social Psychology*. 2001, 31.
- Englich, B., Soder, K. Moody experts – How mood and expertise influence judgmental anchoring. *Judgment and Decision Making*. 2009, 4 (1).
- Flexon, J. *Racial Disparities in Capital Sentencing: Prejudice and Discrimination in the Jury*. El Paso, TX: LFB Scholarly Publishing LLC, 2012.
- Fox, C. R.; Birke, R. Forecasting trial outcomes: Lawyers assign higher probability to possibilities that are described in greater detail. *Law and Human Behavior*. 2002, 26(2).
- Galinsky, A. D.; Mussweiler, T. First offers as anchors: The role of perspective-taking and negotiator focus. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2001, 81.
- Gilovich, T.; Griffin, D.; Kahneman, D. *Heuristics and Biases. The Psychology of Intuitive Judgment*. Cambridge University Press, 2002.
- Harley, E. M. Hindsight bias in legal decision making. *Social Cognition*. 2007, 25(1).
- Hastie, R.; Schkade, D. A.; Payne, J. W. Juror judgement in civil cases: Effects of plaintiff's requests and plaintiff's identity on punitive damage awards. *Law and Human Behavior*. 1999, 23(4).
- Isaacs, D. M. Baseline Framing in Sentencing. *The Yale Law Journal*. 2011.
- Jovaišas, K. Kaltės įrodinėjimas baudžiamajame procese: problemos ir paradoksai. *Teisė*. 2012, 82.
- Justickis, V. *Bendroji ir teisės psichologija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004.
- Kahneman, D. *Map of Bounded Rationality. Prize Lecture by Daniel Kahneman* [internaktyvus]. 2002 [žiūrėta 2013-11-25]. <<http://www.nobelprize.org/mediaplayer/?id=531>>.
- Kahneman, D.; Tversky, A. *Judgement under uncertainty. Heuristics and Bias*. Cambridge University press, 1974.
- LaBine, S. J.; LaBine, G. Determinations of negligence and the hindsight bias. *Law and Human Behavior*. 1996, 20.
- Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 36-1340; 2002, Nr. 42 (atitaisymas).
- Lord, C. G.; Ross, L.; Lepper, M. R. Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979, 37(11): 2098–2109.
- Malouff, J.; Schutte, N. S. (1989). Shaping juror attitudes: Effects of requesting different damage amounts in personal injury trials. *Journal of Social Psychology*. 2000, 129(4).
- Marti, M. W.; Wissler, R. L. Be careful what you ask for: The effects of anchors on personal injury damages awards. *Journal of Experimental Psychology: Applied*. 2000, 6(2).
- Miller, N.; Campbell, D. T. Recency and primacy in persuasion as a function of the timing of speeches and measurements. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1959, 59.
- Mussweiler, T. The durability of anchoring effects. *European Journal of Social Psychology*. 2001, 31.
- Ottati, V. C.; Isbell, L. M. Effects of mood during exposure of target information on

- subsequently reported judgments: An online model of misattribution and correction. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1996, 71.
- Petkevičiūtė-Barysienė, D.; Valickas, G.; Justickis, V. Inkaro efekto pasireiškimas skiriant laisvės atėmimo bausmę. *Tarptautinis psichologijos žurnalas: biopsichosocialinis požiūris*. 2012, 11.
- Pohl, R. F. *Cognitive illusions*. 2008, p. 363–378.
- Rachlinski, J. J.; Wistrich, A. J.; Guthrie, C. Arbitrary Adjudication: How Anchoring and Scaling Distort Awards and Sentences [interaktyvus]. 2012, 37 [žiūrėta 2013-05-05]. <<http://www.wipol.uni-bonn.de/lehrveranstaltungen-1/lawecon-workshop/archive/dateien/jeffrachlinski>>.
- Rassin, E.; Erland, A.; Kuijpers, I. Let's find evidence: An analogue study of confirmation bias in criminal investigations. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*. 2010, 7.
- Ross, L. The intuitive psychologist and his shortcomings Intuitive reasoning about probability: Theoretical and experimental analyses of the "problem of three prisoners" *Shinsuke Shimojo Cognition*. 1989, 32 (1).
- Schwarz, N.; Clore, G. L. Mood, misattribution, and judgments of well-being: Informative and directive functions of affective states. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1983, 45.
- Sowerby, D. F. *Intuition and dreams*. West Conshohocken, PA: Infinity Publishing, 2012.
- Sullman, M.; Dorn, L. Advances in traffic psychology. *Human factors in Road and rail transport*. N.Y. Ashgate Publishing, Limited, 2012.
- Transparency International. Global Corruption Report. Corruption in juridical Systems [interaktyvus]. 2012 [žiūrėta 2013-05-05]. <http://www.transparency.org/research/gcr/gcr_judicial_systems>.
- von Helversen, B.; Rieskamp, J. Predicting sentencing for low-level crimes: Comparing models of human judgment. *Journal of Experimental Psychology: Applied*. 2009, 15(4).
- Whyte, G.; Sebenius, J. K. The effect of multiple anchors on anchoring in individual and group judgment. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 1997, 69(1).
- Wilson, T. D.; Houston, C. E.; Etling, K. M.; Brekke, N. A New Look at Anchoring Effects: Basic Anchoring and its Antecedents. *Journal of Experimental Psychology: General*. 1996, 4.

Anotacija. Straipsnyje apibendrinami psichologiniai intuityvaus problemų sprendimo teisėjo darbe tyrimai ir tuo pagrindu aptariamas jų poveikis teisėjo sprendimams pagrindinėse teisminio nagrinėjimo stadijose: teisminio tyrimo, teisminių diskusijų ir galutinio sprendimo priėmimo metu. Apibendrinant atitinkamų tyrimų rezultatus, parodomas įvairių intuityvių sprendimo priėmimo būdų poveikis teisėjo sprendimams kiekvienoje stadijoje. Aptariamos šių intuityvių sprendimo būdų išsąmoninimo ir kontrolės perspektyvos. Parodoma, kad siekiant šio tikslo nepakanka vien tik informuoti teisėją ir skatinti jį priešintis neigiamam tokių reiškiniių poveikiui, bet reikia specialaus psichologinio parengimo. Šiame kontekste parodoma, kad tikslinga ieškoti metodų padėti teisėjams objektyviau priimti sprendimus.

Reikšminiai žodžiai: teisėjas, teisėjo sprendimai, intuityvūs sprendimo priėmimo būdai, teisėjo psichologinis parengimas.

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF SUBJECTIVITY IN JUDGE'S DECISIONS

Viktoras Justickis

Mykolas Romeris University, Lithuania

Gintautas Valickas

Vilnius University, Lithuania

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė

Vilnius University, Lithuania

Summary. *The paper focuses upon cognitive-psychological phenomena leading judge's decision making. According to general law presumptions, the judge tries the case in the most possible objective and rational way, considering all necessary data and law and in this way providing the only best decision.*

During the last four decades, psychological studies have given a good basis to cast these presumptions in doubt. It has been shown that the judge often takes his decisions using not exact, but intuitive decision algorithms (heuristics) and uses only a part of all data that would have been indispensable for a really perfect decision. Especially important is demonstration of a hidden way, in which such intuitive decision algorithms work. Such an algorithm functions without any control of consciousness and acts in a spontaneous way. This makes them a channel for judge's uncontrolled subjectivity and brings diversity of judge's decisions in identical cases.

The paper reviews the main stages of the trial and discusses intuitive decision algorithms used on each of them. Their impact on judge's decisions is discussed, as well.

The principal intuitive decision algorithms used by judges have been discussed. The most important ones, most often and deeply affecting judge's decisions are conformation bias, availability and anchoring algorithms.

The impact of the use of these algorithms upon decisions of judges is demonstrated. The main consequences of the use of discussed intuitive decision algorithms are diversity of the ways and outcomes in decisions of different judges in identical situations. The analysis of psychological experiments carried out in different countries has shown that the effect of this factor on judging is considerable, which violates one of the most important legal principles – principle of uniformity, demanding similar decisions in similar cases.

Especially, an important discovery is the dependence of the relative frequency of the use of intuitive algorithms on different psychological states of the judge's mind, especially his mood.

Based upon related publications, it is shown that the methods should be sought that could support judges in making more objective decisions and preventing them from any unwanted impact of heuristics algorithms.

The obstacles and problems in arranging such a support are discussed in the paper.

The most important of this seems to be the unconscious functioning of the intuitive algorithms – their impact is often of covered nature and any judge's attempt to realize them meets problems.

This explains failure of attempts to support judges by simple information on intuitive algorithms and their impact upon judge's decisions.

Keywords: *judge, judge's decision making, ways of the intuitive decision making, psychological training for judges.*

Viktoras Justickis, Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto Psichologijos instituto profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisė, kriminologija, psichologija.

Viktoras Justickis, Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Department of Psychology, Professor. Research interests: law, criminology, psychology.

Gintautas Valickas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros profesorius. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės psichologija, procedūrinis teisingumas, streso įveika, pareigūnų atranka ir konsultavimas.

Gintautas Valickas, Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of General Psychology, Professor. Research interests: forensic psychology, procedural justice, coping with stress, officers selection and consultation.

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Bendrosios psichologijos katedros doktorantė. Mokslinių tyrimų kryptys: teisės psichologija, sprendimų priėmimo psichologija.

Dovilė Petkevičiūtė-Barysienė, Vilnius University, Faculty of Philosophy, Department of General Psychology, doctoral student. Research interests: forensic psychology, decision making psychology.